

BAKİ UNİVERSİTETİNİN
XƏBƏRLƏRİ

ВЕСТНИК
БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

NEWS
OF BAKU UNIVERSITY

SOSIAL-SİYASİ
elmlər seriyası

серия
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК

---

series of
SOCIAL-POLITICAL SCIENCES

№ 2, 2024

Bakı – 2024

Baş redaksiya heyəti:

Babayev E.S. (baş redaktor), **Kazımzadə A.H.** (baş redaktorun müavini), **Əliyeva İ.N.**, **Məmmədov Y.Ə.**, **Əliyev İ.Ə.**, **Paşayeva N.A.**, **Rəcəbov M.R.** (məsul katib).

Seriyanın redaksiya heyəti:

Məlikova M.F. (redaktor), **Vahidov F.Q.** (redaktorun müavini), **Hacıyev Z.C.** (məsul katib), **Abbasbəyli A.N.**, **Əhmədov Ə.C.**, **Əliyev B.H.**, **Əlizadə H.Ə.**, **İsmayılov R.R.**, **Məhərrəmov A.M.**, **Qasımov A.M.**, **Məmmədov R.F.**, **Rüstəmov İ.Ə.**, **Əliyev Ə.İ.**, **Həsənalıyev Z.M.**, **Əliyeva K.R.**

UOT 71.0**Orcid:0000-0001-5906-9588****QABAQCIL ÖLKƏLƏRDƏ VƏ AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT
QULLUĞUNUN İNKİŞAF TARİXİ****Z.Q. ƏSGƏROVA*****Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti***
zaminacahan2012@gmail.com

Elmi məqalədə qabaqcıl ölkələrdə və Azərbaycanda dövlət qulluğunun inkişaf tarixi və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasından bəhs edilir. Dövlət idarəetməsində islahatlar dedikdə elə məqsədyönlü dəyişiklik və təkmilləşdirmələrin aparılması nəzərdə tutulur ki, bunun nəticəsində dövlət idarəetməsinin tədricən yeni sistemi qurulmuş olur və ya mövcud sistemdə yeni keyfiyyətlər, yeni əlamətlər meydana çıxır. Dövlət idarəetmə sisteminin inkişafı eyni zamanda qabaqcıl təcrübəyə və müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslanmalıdır. Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi səmərəli dövlət idarəetmə sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə və onun təkamülünün əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə və bu təcrübədən yerli şəraitə uyğun yaradıcılıqla istifadə etməyə imkan verir.

Açar sözlər: Dövlətçilik tarixi və ənənələri, dövlət qulluğu, dövlət idarəçiliyi, qabaqcıl ölkələrdə dövlət qulluğuna baxış, Azərbaycanda dövlət qulluğu məsələləri.

Giriş: XX əsr Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur. Onun qarşısında dövlət idarəçiliyi sahəsində islahatların davam etdirilməsi və səmərəli dövlət idarəetmə sisteminin formalaşdırılması durur. Dövlətçilik ölkənin əsas və fundamental dəyəridir. Azərbaycan dövlətçiliyinin mahiyyəti müəyyən mənada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət “suveren, müstəqil, hüquqi, demokratik, dünyəvi” kimi ən vacib xüsusiyyətlərini əks etdirən sözlərlə ifadə olunmuşdur və bu gün praktikada reallaşdırılır və inkişaf etdirilir.

Dövlət idarəetməsində islahatlar dedikdə elə məqsədyönlü dəyişiklik və təkmilləşdirmələrin aparılması nəzərdə tutulur ki, bunun nəticəsində dövlət idarəetməsinin tədricən yeni sistemi qurulmuş olur və ya mövcud sistemdə yeni keyfiyyətlər, yeni əlamətlər meydana çıxır. Dövlət idarəetmə sisteminin

inkışafı eyni zamanda qabaqcıl təcübəyə və müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslanmalıdır. Dünya təcübəsinin öyrənilməsi səmərəli dövlət idarəetmə sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərini aşkar etməyə və onun təkamülünün əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə və bu təcübədən yerli şəraitə uyğun yaradıcılıqla istifadə etməyə imkan verir.

Bir çox ölkələrin təcübəsi göstərir ki, dövlət idarəetməsinin fəaliyyəti yalnız siyasi və inzibati sistem üçün deyil, həm də vətəndaş cəmiyyəti üçün nəzarət edilən, hesabatlı və şəffaf olmalıdır. Dövlətin, onun idarəetmə aparatının fəaliyyəti müasir dövlətin xüsusi institutu olan dövlət qulluğu tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət qulluğu institutunun fəaliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməsi dövlət idarəetmə islahatlarının ən vacib istiqamətlərindən biridir. Dövlət qulluğu institutu həm də islahatların strategiya və taktikasının reallaşdırılmasında xüsusi rol oynayan ən mühüm dövlət mexanizmlərindən biridir ki, cəmiyyətin bütün sistemlərinin (siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, elmi) fəaliyyətinin səmərəliliyi, son nəticədə isə hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının real təmin olunması həlledici dərəcədə məhz bu mexanizmdən asılıdır. Dövlət qulluğu dövlətin konstitusiya ilə müəyyən edilmiş məqsədlərini və funksiyalarını reallaşdırmaq üçün vətəndaşların xüsusi təşkil olunmuş fəaliyyəti, onların bu prosesdə praktiki və peşəkar iştirakıdır. Demokratik cəmiyyətdə ümumbəşəri, milli, sosial və peşəkar dəyərlərin və vətəndaşların maraqlarının əsas ümumiləşdirilmiş forması kimi çıxış edən dövlətin və dövlət aparatının fəaliyyətinin hər bir aspekti dövlət qulluğu ilə bağlıdır. Dövlətin ayrılmaz hissəsi olmaqla dövlət qulluğu müəyyən muxtariyyətə malikdir və müasir dövlət institutları sistemində xüsusi yer tutur.

Səmərəli dövlət qulluğu sisteminin yaradılması cəmiyyətdə pozitiv dəyişikliklərə səbəb olur və yüksəkkeyfiyyətli dövlət xidmətinin göstərilməsini təmin edə bilər. Dövlət qulluğu dövlət idarəçiliyində proqramı məqsədli yanaşmanın tətbiqinin, idarəetmə peşəkarlığının, hüquqi səriştəliliyin, mütəşəkkillilik və nizam-intizamında, səmərəlilik və rasionallığın və s. təmin olunmasına imkan verə bilər ki, bu da Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin tələblərinə uyğundur. Müasir dünyada cərəyan edən qlobal proseslər gedişində müxtəlif ölkələr və xalqlar bir-birinin yalnız elmi-texniki nailiyyətlərini, milli-mədəni dəyərlərini deyil, həm də dövlət idarəçiliyi təcübəsini öyənir və tətbiq edirlər.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında dövlət qulluğunun texniki və təkamülü bu institutun Avropa ölkələrindəki tarixindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Amerika sivilizasiyası qeyri-adi olan tarixi-mədəni, coğrafi və siyasi amillərin qovuşması nəticəsində formalaşmışdır. Azad insanların azad torpaqda “özünü idarəetməsi prinsipi”, “böyük Amerika eksperimenti” adlanan quruluşun əsasını təşkil etdi. ABŞ-in nəhəng qitənin sahil boyunca yerləşən 13 kiçik respublikasının birləşməsi ilə sonradan güclü hökumət maşınına

malik olan dünyanın ən qüdrətli ölkəsinə çevrilməsi tarixdən bizə məlumdur. Amerika dövlətinin yarandığı ilk illərdən (XVIII əsrin II yarısı) XIX əsrin əvvəlində ölkədə məmurluq funksiyasını həyata keçirənlərin sayının ardıcıl olaraq artmasına baxmayaraq, dövlət qulluğu sistemli şəkildə formalaşmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, vəzifələrə “təbii aristokratiya” sıralarından seçilən şəxslər təyin olunurdu; onlar üçün başlıca şərt təhsilli olmaq və cəmiyyətə xidmət prinsipi şəxsi maraqlardan üstün tutmaq idi. ABŞ dövlət qulluğunda 1829-cu ildə Endziy Ceksonun ölkə prezidenti seçilməsi ilə ciddi dəyişikliklər baş verdi. Cekson demokratiyasının əsasında Amerika dövlət qulluğunu Avropa dövlət qulluğundan fərqləndirən güclü müsbət keyfiyyət də vardır. Bu prinsipial fərq Amerika dövlət qulluğunun ilk növbədə hansısa naməlum “yüksək dövlət maraqlarına” deyil, konkret olaraq hər bir vətəndaşın mənafeyinə yönəldilməsidir. Ceksonun təşəbbüsü ilə yaradılan və nəticədə vətəndaşlar tərəfindən yüksək razılıqla qarşılanan və o dövrdə ən güclü hökumət xidməti kimi formalaşan pensiya xidmətini göstərmək olar. 1833-cü ildə yaradılan pensiya xidməti sistemi müəyyən dövr keçdikdən sonra dünyanın ən iri dövlət departamentlərindən birinə çevrildi. XIX əsrin sonlarında bu departament 6000 işçisi ilə təxminən yarım milyon vətəndaşın pensiya təminatı ilə bağlı məsələləri uğurla həll edirdi. Hazırda Amerika dövləti digər ölkələrlə müqayisədə təsərrüfat işlərinə olduqca az müdaxilə edir. Bunun əsasında spesifik bürokratiyanı yaradan Cekson dövründə formalaşmış Amerika demokratiyasının təbiəti durur. XIX əsrdə ölkələrin sənaye və sosial inkişafının ümumi qanunauyğunluqları ciddi dəyişikliklər tələb edirdi və tədricən ABŞ-da “normal” bəzi aspektlərdə isə qabaqcıl bürokratiya formalaşdı. Dövlət qulluğunda müsbətə doğru əhəmiyyətli dəyişikliklər 1883-cü ildə “Pendeton” qanununun qəbul edilməsi ilə başladı. Bu qanun İngiltərənin ardınca dövlət qulluqçularının (ilk əvvəl yalnız 10 faizinin) test imtahanlarından keçirilməsini və ölkədə (dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq) vahid vəzifə və məvacib sisteminin tətbiq edilməsini nəzərdə tuturdu. Pendeton bərabər qanunu “ölkədə müasir dövlət qulluğunun başlanğıcını ifadə edir” [2, 40]. Qanunun qəbul edilməsi ilə Amerika dövlət qulluğunda “merit sistemi”, yəni “nailiyyətlər sistemi”nin tətbiq edilməsinə başlandı.

Amerika inzibati sisteminin təkmilləşdirilməsində böyük xidmətləri olan şəxslərdən biri universitet professoru, sonradan ABŞ prezidenti seçilmiş Vudro Vilsondur. Onun müəllifliyi ilə yazılmış və 1887-ci ildə dərc edilmiş “İnzibatçılığın öyrənilməsi” kitabı Maks Veberi bir çox cəhətlərə görə qabaqcıl və prespektiv inkişafa istiqamətlənən dövlət qulluğunun nəzəri konsepsiyasının əsasını qoymuşdur. Onun nəzəriyyəsinin mərkəzində müasir dövlət qulluğu təcrübəsindən bizə məlum olan formal prinsiplər durur: idarəçiliyin vahidliyi, dəqiq təşkilatı ierarxiya peşəkarlıq (səriştəlilik) və nəzarət idarəçiliyin siyasətdən ayrılması məsələsində o, Maks Veberdən xeyli təm-

kinli idi və daha çox Amerika ənənələrini davam etdirirdi: inzibati və siyasi vəzifələrin fərqli olduğunu qeyd etməklə, o hesab edirdi ki, onlar arasında sərhəd xəttinin çəkilməsi çətindir və bu məsələyə münasibətdə öz fikrini inzibatçıların peşəkarlığının yüksəldilməsinin vacibliyi üzərində tamamlayırdı.

XX əsrdə ABŞ dövlət qulluğu, zəruri tələblərin irəli gələn islahatların həyata keçirilməsi ilə daim təkmilləşməyə doğru inkişaf edirdi. Həmin dövrdə bir sıra yeni qanunlar qəbul edildi. Belə ki, dövlət qulluqçularının siyasi fəaliyyətini bilavasitə məhdudlaşdıran akt 1939-cu ildə Konqres tərəfindən qəbul olunan Hetç qanunu oldu [2, s.41-42]. Bu qanun dövlət qulluqçularına təbliğat və müxtəlif yardımların yığılması vasitəsi ilə istənilən şəkildə seçki kampaniyasında iştirak etməyi, həmçinin xidməti vəzifədən hər hansı siyasi partiyanın xeyrinə çalışması qadağan etdi. Qanunun qəbul olunmasında bilavasitə stimül kimi prezident F.Ruzvelt tərəfindən “yeni kurs” çərçivəsində həyata keçirilən federal icra hakimiyyətinin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi üzrə tədbirlər oldu. C.Karter federal bürokratiyanın tezliklə və ciddi surətdə yenidən qurulmasını öz siyasətinin başlıca prioritetlərindən biri hesab edir, daim tənqid etməklə onların üzərində siyasi nəzarəti gücləndirməyə çalışırdı. Elə həmin dövrdə 1978-ci ildə dövlət qulluğu haqqında qanun qəbul edildi.

Çoxillik Vaşinqton funksioneri olan C.Buş(ata) bu baxımdan çox indifferant idi, artıq bürokratiyanın siyasiləşməsi prosesi ətalət halını almışdı və yalnız öz daxili məntiqinə əsaslanaraq inkişafını davam etdirirdi. 1979-cu ildən ABŞ-da Ali Rəhbərlər xidməti (ARX) fəaliyyət göstərir. Bu qurum həm karyera, həm də siyasi təyinatlar üçün güclü kadr ehtiyatının yaradılmasını, inzibati heyətin işgüzar keyfiyyətlərinin yüksəldilməsini, karyera xidmətləri və siyasi təyinatlar arasındakı gərginliyin azaldılmasını eyni zamanda heyətin idarə edilməsində digər koordinasiya funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edir. 1989-cu ildə məsələyə müasir baxımdan yanaşıaraq dövlət qulluğunda etik normaların islahatı barədə xüsusi qanun qəbul edildi.

Böyük Britaniyada isə ingilis aristokratiyasının fərqləndirici cəhətlərindən biri də onun yüksək vətəndaşlıq norma və prinsiplərinə sadıq olması idi. Britaniya dövlət qulluğunun son yüzillik inkişafına nəzər saldıqda məlum olur ki, XX əsrin ortalarından ölkədə dövlət qulluğu, alman sosioloqu Maks Veberin ifadəsi ilə desək, “keyfiyyət və rasionallıq” baxımından müsbətə doğru irəliləməklə bir növ özünü, nümunəvi kimi bürüzə verməyə başlamışdır. Britaniya dövlət idarəçiliyi ənənəsində aparıcı dövlət qulluqçularının siyasətin formalaşmasını və nazirlərin parlamentə təqdim edəcəkləri sənətlərin hazırlanmasına cəlb olunması təcrübəsindən geniş istifadə edilir. M.Tetçerin dövlət qulluğu sahəsində həyata keçirdiyi islahatlarda ən böyük nailiyyəti olan “Növbəti addımlar” proqramı (1988-ci il) yalnız dövlət idarəçiliyinin

əsas funksiyalarının “quanqo” adlanan müxtəlif agentliklərə verilməsi və dövlət departamentlərinin bölünməsi ilə bitmirdi.

1855-ci ildə dövlət qulluğuna qəbul imtahanlarını təşkil edəcək Dövlət Qulluğu Komissiyasının yaradılması islahat prosesinin başlanmasından xəbər verdi. 1859-cu ildə qəbul olunmuş “Qocalığa görə pensiyaya çıxmaq barədə Qanun” rəsmi şəxslərin Dövlət qulluğu pensiyası almaq hüququna nail olması üçün Komissiyadan şəhadətnamə almaqlarını vacib etdi. Beləliklə, 1968-ci ildə Böyük Britaniyada dövlət qulluğu islahatlarının keçirilməsi üçün yenidən start verildi. Həmin ildə Fulton komissiyası tərəfindən parlamentə təqdim olunan məruzədə ətalətdə olan dövlət qulluğu sisteminin dəyişən sosial və texnoloji şəraitə uyğun gəlməməsi barədə tezislər açıqlanırdı. Fultonun tövsiyələrində İngiltərə dövlət qulluğuna Amerika modelinin tətbiq edilməsi və beləliklə, məmurların siniflərə bölünməsinin ləğv edilməsi təklif olunurdu. M.Tetçer hökuməti dövlət qulluğunun fəaliyyət xarakterini və strukturunu qismən bazar prinsipləri istiqamətində dəyişdirilməsinə səy göstərdi. Bu məqsədə nail olmaq üçün M.Tetçer hökuməti tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilirdi:

1.Bütün dövlət strukturlarının iki kateqoriyaya – siyasətin formalaşma mərkəzlərinə və bu mərkəzlərin qərarlarını icra edən ərazi xidmətlərinə bölünməsi;

2.Qərarları icra edən xidmətlərin agentlərə (hətta onların özəlləşdirilməsi yolu ilə) çevrilməsi.

Böyük Britaniya dövlət qulluğunun müasir strukturuna nəzər salmaq. Hökumət öz aparat strukturunda nazirlikləri, müxtəlif agentlikləri birləşdirir. Dövlət baxımından vacib və əhəmiyyətli siyasi qərarların qəbul edilməsi üzərində fəaliyyət göstərən qulluqçular onun yuxarı beş pilləsində yerləşir və dövlət qulluqçularının ümumi sayının bir faizinə qədərini təşkil edirlər.

Dövlət konsepsiyasının yaradılmasında Fransada hələ qədim dövrlərdən ciddi mərkəzləşmə prinsiplərinə üstünlük verilirdi. Ölkənin səmərəli qaydada paytaxtdan idarə edilməsinin əsas prinsiplərini orta əsrlər dövrünün fransız legistləri nümunə olaraq Qədim Roma İmperiyasına xas olan quruluş modelindən götürmüşdülər. Güclü mərkəzləşmiş hökumətin yaradılması XVII əsrdə XIV Lüdovikin hakimiyyəti illərində baş tutur [2, s.62]. Sonradan A.Tokvilin qeyd etdiyi kimi Böyük fransız inqilabı mərkəzləşmə meyillərinin inkişafına yeni təkan verdi. Fransa dövlət qulluğu sistemi 3 əsrdən artıq dövr ərzində mahiyyətcə qapalı özünəməxsus ierarxiya və tabeçilik prinsiplərini əks etdirən ciddi inzibatçılıq qaydalarına riayət olunması əsasında qurulan, eyni zamanda güclü mərkəzləşməyə meyilli bir sistem kimi özünü göstərir. Struktur olduqca mürəkkəbdir; Fransa məmurları 4 kateqoriyaya bölünür: A, B, C və D. Hər kateqoriyanın özünəməxsus səlahiyyət dairəsi, iyerarxiya səviyyəsi və müvafiq olaraq icra funksiyaları bölgü ilə müəyyənləşir. Fransada

dövlət qulluğuna girməklə vətəndaşların bərabərhüquq prinsipinə əməl olunması müsabiqə vasitəsilə həyata keçirilir.

Almaniya bürokratik ənənələrlə zəngin ölkədir. Alman məmurluğunun yaranması və formalaşması Prussiya tarixi dövrünə bağlıdır. Həmin vaxtlarda onun keçirdiyi islahat nəticəsində dövlət qulluğu və bu qulluğa qəbul məsələləri müəyyən sistem şəklində düşdü. Məmurlar, əsasən, zabit sıralarından seçilirdilər və onlar da hərbiyədəki qaydalara uyğun olaraq əmrlər düşünmədən yerinə yetirirdilər. 1873-cü ildə Alman imperiyasının formalaşması başa çatdıqdan sonra məmurluq haqqında birinci olaraq imperiya qanunu qəbul edildi. Almaniya məmurluq tarixində alman bürokratiyası üçün spesifik olan “siyasi” və “fəxri” məmurluq anlayışları mövcuddur. 1933-cü ildə Almaniya faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi ilə inzibati məhkəmələr sistemi ləğv edildi. Faşizmin məhv edilməsi ilə, Almaniya inzibati məhkəmələr sistemi yenidən bərpa olundu. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dövlət qulluğu haqqındakı qanunda (1953-cü il) “sədaqət” prinsipinin Veymar variantı yenidən bərpa olundu. Müasir dövrdə Almaniya digər qərb ölkələrində olduğu kimi dövlət qulluğunun modernləşdirilməsi prosesi davam etməkdədir. Dövlət qulluğunun təkmilləşməsi sahəsində, xüsusilə İngiltərə modelinə oxşar variantların axtarışına başlanmışdır və bu meyillər son zamanlar artmaqdadır.

Rusiyada dövlət qulluğunun dərin tarixi kökləri vardır. Qədim dövr Rusiyasında dövlət idarəçiliyi və dövlət qulluğu hərbi strukturla qarşılıqlı əlaqəli olması ilə yanaşı vassallıq prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Feodalizm dövründə hər bir knyazlıq müstəqil ərazi vahidi kimi idarə olunurdu. Knyazlığın idarə olunmasına inzibatçılıq, hərbiçilik, maliyyəçilər və digər işçilər cəlb olunurdu. Dövlət qulluğunda irsilik normalarına üstünlük verilir, aristokrat ailələrinin qrup şəklində böyük klanları meydana gəlir. Rusiya bürokratiyasının ali təbəqəsi XVIII əsrin əvvəllərindən bu normalar əsasında fəaliyyət göstərirdi. I Pyotrun islahatlarının və “Qulluq dərəcələri cədvəlin” də edilmiş dəyişikliklər və əlavələrin həyata keçirilməsi ilə bütün XVIII əsr boyu Rusiya dövlət qulluğu ənənələri zənginləşmişdir. XIX əsrdə Rusiyanın ən dərin analitiklərindən biri olan B.N.Çiçerin belə qeyd etmişdir: “Bürokratiya təcrübəli insanlara yaxşı hakimiyyət aləti verə bilər” [2, s.94]. XIX əsrin 40-cü illərində Nikolay rütbə sistemində köklü dəyişikliklər etmək fikrinə düşdü. Rusiya dövlət qulluğunda daha mühüm dəyişikliklər II Aleksandrın liberal islahatları dövründə həyata keçirilirdi. XX əsrin əvvəllərində II Nikolayın çarlığı dövründə dövlət qulluğunun islahatları yönündə yeni dalğa başladı. İslahatların təşəbbüskarı o dövrün geniş təhsilli və təcrübəli xadimi olan S.Y.Vitte idi.

O dövrün statistikasına əsasən 1921-ci ildə Sovet Rusiyasında məmur-
lar 5.7 min nəfər təşkil edirdi, əhalinin sayı isə 61 min nəfər idi. **SSRİ**-nin

yaradılması və formalaşması ilə Sovet hakimiyyətinin ilk illərində bünövrəsi qoyulmuş dövlət idarəçiliyinin əsas mənfi xüsusiyyətləri daha da möhkəmləndi. Bütün hakimiyyət rəhbərin (hakim Kommunist Partiyası liderinin) əlində cəmləndi. Stalinin ölümü ilə Sovet bürokratiyasının prinsiplərində bir çox dəyişikliklər baş verdi. 80-ci illərin ortalarına doğru ölkədə bütün sahələri (iqtisadi, sosial-siyasi, mənəvi, hakimiyyət və idarəetmə) əhatə edən dərin böhran yetişirdi. M.C.Qorbaçovun islahatlar kursu “yenidənqurma” SSRİ-nin dağılmasına və suveren, müstəqil dövlətlərin meydana gəlməsinə gətirib çıxartdı.

Çin dövlət qulluğu hələ qədim dövrlərdən sistemli şəkildə möhkəm bünövrə üzərində qurulmuşdur. Qədim Çində məmurluq arzusunda olanlar çox idi. Namizədlər hərtərəfli yoxlamalardan sonra imtahanlardan da keçməli idilər. XX əsrin əvvəllərində Çin dövlət qulluğunun səmərəliliyi xeyli aşağı düşdü. XX əsrin 70-ci illərində Çində Çin dövlət qulluğu dəfələrlə qurulmuş və dağıdılmışdır; Buna səbəb çoxsaylı müharibələr və Mao Dze Dunun keçirdiyi “mədəni inqilab” da daxil olmaqla inqilablar idi.

Çində müasir dövlət qulluğunun normativ hüquqi bazası 1993-cü ildə hökumət tərəfindən qəbul edilmiş “Dövlət qulluqçuları haqqında müvəqqəti əsasnamə” ilə yaradılmışdır. Həmin əsasnamə 1 oktyabr 1993-cü ildən qüvvəyə mindi və 1994-cü ildən onun həyata keçirilməsinə başlandı. Əsanamə 18 fəsildən və 83 maddədən ibarətdir. Dövlət qulluqçularının ştata götürülməsi ilə bağlı bütün məsələlər və bəzi təşkilati xarakterli digər məsələlər xüsusi qanunlar və fərmanlarla tənzimlənir.

Dövlət qulluğuna girmək və vəzifədə irəli çəkilmək qaydaları da, bir çox digər məsələlər kimi “Dövlət qulluqçuları haqqında müvəqqəti əsasnamə” ilə tənzimlənir. Dövlət qulluqçusunun daha yüksək vəzifəyə irəli çəkilməsində ilk növbədə onun işgüzar və mənəvi keyfiyyətləri, bilik və bacarığı, işdə konkret nailiyyətləri əsas götürülür. Çin xüsusi qanunlarla müxtəlif vəzifəli və kateqoriyalı dövlət qulluqçuları üçün müxtəlif yaş senzi müəyyən edilir. Çin Xalq Respublikasının Konstitusiyasında (maddə 89) göstərilir ki, mülki inzibatçılıq orqanlarının işinə ümumi rəhbərlik edilməsi və idarə olunması məsələləri Dövlət Şurasının səlahiyyətinə verilir. Ölkənin sosial iqtisadi inkişafının sürətlənməsi və eyni zamanda Çinin dünya miqyasında potensialının və qüdrətinin artması ölkədə dövlət qulluğunun təkmilləşməsi tələblərini gündəliyə çıxarır. Çində peşəkar dövlət qulluqçularının hazırlanmasında və kadrların yetişdirilməsində başlıca vəzifəni Dövlət İnzibatçılıq İnstitutu, regional və yerli inzibatçılıq institutları həyata keçirirlər.

Azərbaycanda dövlət qulluğunun müasir vəziyyətini dərk etmək üçün onun tarixi ənənələrinə, qədim dövrlərdə yaranan dövlətçiliyə və idarəçilik üsullarına, məmurluq təcrübəsinə və bütövlükdə bunların təkamülünə nəzər yetirmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan hələ qədim dövrlərdən öz təbii sərvətlərinə və geostrateji mövqeyinə görə bir çox qüdrətli dövlətlərin işğalları və təzyiqləri ilə üzləşməli olurdu. Məşhur tarixçilərin bir çoxunun elmi ax-tarışlarında bu ərazidə müxtəlif dövrlərdə mövcud olan dövlətlərin yaran-ması, inkişafı və süqutu barəsində Azərbaycan dövlətçiliyinin öyrənilməsinə həsr edilmiş kifayət qədər əhəmiyyətli və eyni zamanda maraqlı məlumatlar verilmişdir.

X əsrdən başlayaraq bu ərazidə mövcud olan dövlətlərin idarə olunması islam dövlətçilik formaları və prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Bu qaydalar ərəb xilafəti dövründən XIX əsrdə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal-nadək hökm sürürdü. Dövlətçilik tarixi və dövlətçilik məsələlərinə dair mənbələr sırasında orta əsrlər dövründə yayılmış klassik əsərlər kimi Xacə Nizamülmülkün “Siyasətnamə “ əsərini, XIII-cü əsrin böyük filosofu və as-tronomu Nəsirəddin Tusinin “Əxlaqi-Nasiri” əsərini və digərlərini göstərmək olar. Bu əsərlər Şərqi qədim dövlətçilik ənənələri əsasında yayılmış dərin fəlsəfi tədqiqatlar olaraq bu gün də öz tarixi əhəmiyyətini itirməmişdir və dövlətin idarə olunması, o cümlədən dövlət qulluqçularının səciyyəvi xü-susiyyətləri barədə tövsiyyələrdən və mükəmməl məlumatlardan ibarətdir. Nizami Gəncəvinin, Şah İsmayıl Xətəinin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Kazımbəyovun, Mirzə Fətəli Axundovun, Həsən bəy Zərdəbinin, Əli bəy Hüseynzadənin, Nəriman Nərimanovun və başqalarının dövlətçiliyə dair fikirləri müəyyən elmi əsərlərdə qismən də olsa təhlil olunmuşdur. XI-XII əsrlərdə Azərbaycanın da daxil olduğu Səlcuqlar dövlətində otuz il (30) vəzirlik etmiş, əslində isə ölkəni idarə etmiş Nizamülmülkün 1091-ci ildə Səlcuq sultanı Məlik Şahın (1072-1092) tapşırığı ilə yazdığı “Siyasətnamə” əsərində ölkədə sabitlik və əmin-amanlığın yaradılması onun iqtisadi in-kişafının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilir [5, s.12].

Əsərin əsas ideyası belə bir fikirdə öz əksini tapır: “Xalqın dühası şahın dühası ilə birləşdikdə ölkə möhkəmlənər, günü-gündən inkişaf edər”. XI əsrin ilk yüzilliyindən bu günə qədər nəinki Şərqi aləmində, eləcə də bütün dünyada ən populyar əsərlərdən biri olan “Qobusnamə “əsərində də insanın, o cümlə-dən saray məmurlarının mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri barədə çox faydalı fikirlər deyilmişdir.

İslamda dövlət idarəçiliyinin və dövlət qulluğunun təşkili ilə yanaşı, eyni zamanda vəzifəli şəxslərin xüsusiyyətləri barədə də aparılan tədqiqatlar böyük maraq doğurur. Bu cəhətdən İsa Məhəmməd Salih Ər-Reysin “İslam idarəetməsi və şəriətdə ona nəzarət üsulları” kitabı diqqəti cəlb edir.

Kitabın “İslam idarəetmə sistemində dövlət vəzifəsi və vəzifəli şəxs-lərin hüquqları” bölməsində göstərilir ki, “dövlət vəzifəsi” məfhumu geniş mənə daşıyır və müsəlmanların xəlifəsindən başlayaraq ən aşağı vəzifəyə qədər bütün vəzifələri əhatə edir [7]. Dövlətin idarə olunması prinsipləri və

qaydaları haqqında çox qiymətli əsərlərdən biri də orta əsrlərin tanınmış filosofu və alimi Xacər Nəsirəddin Tusinin “Əxlaqi-Nasiri” əsəridir.

Dövlətin yalnız ədalət əsasında uzun müddət yaşaya bildiyini göstərən müəllif ədalətin birinci şərtini -xalqın müxtəlif təbəqələri arasında uyğunluq yaradılmasında görür. Tusiyə görə cəmiyyət arasındakı uyğunluq dörd sinfin qarşılıqlı müvafiqliyində olar: birinci sinfi o, qələm əhli adlandırır, ikinci sinif ünsür – qılınc əhlidir ki, dünyanın nizam-intizam, onların varlığı ilə bağlıdır. Üçüncüsü muamilə əhlidir. Bunlar tacirlər, sənətkarlar, bac xərac toplayanlardır. Dördüncüsü, ziraət (əkin, biçin) əhlidir ki, bunların əməyi olmadan insanın yaşaması mümkün deyildir. Bunların arasındakı nisbət pozularsa cəmiyyətdəki işlərin müvazinəti də pozular, daha sonra ədalətin birinci şərti, onun fikrincə, şəhər əhalisinin vəziyyətinə və təbiətinə diqqət verilməsidir.

Ədalətin ikinci şərti isə hər sinif arasında uyğunluq yaratdıqdan və hər adamın ləyaqət ilə istedadına görə rütbə verdikdən sonra, onlar arasında olan ümumi gəlirin mühafizə edilməsidir [6, s.10]. Ərəb xilafətinin zəifləməsi nəticəsində Azərbaycan IX-XI əsrlərdə yaranan feodal dövlətlərinin Şirvanşahlar, Şəddadilər, Sacilər, Salarilər, Rəvvadilər dövründə idarəetmə sistemi feodal münasibətlərinə əsaslanırdı. Ondan sonra Səlcuq türklərinin hakimiyyəti altına keçən Azərbaycanda XII əsrin əvvəllərində daha bir güclü dövlət Atabəylər dövləti (1136-1225) yaranmışdı.

Azərbaycanın orta əsrlərdə mövcud olan dövlətlərində dövlət quruluşu və idarə sisteminin tarixi də böyük maraq doğurur. Hülakilər dövlətində ölkənin ali orqanı qurultay hesab olunur. Mərkəzi divanlar vəzirlər tərəfindən idarə olunurdu.

Paytaxtı Təbriz olan və Azərbaycanın cənub vilayətlərini əhatə edən Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri bilavasitə padşahın və ya sultanın özü, onun mənəbə sahibləri tərəfindən idarə edilirdi. Bu iki dövlətin hökmdarları padşah titulu daşımışlar.

Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu dövlətlərindən sonra Azərbaycan ərazisində mühüm yer tutan Səfəvi dövləti quruluş etibarını onların ənənələrini davam etdirirdi. Dövlətin başında şah dururdu, onun yanında məşvərətçi səslə dövlət aparatında yüksək mövqə tutan şəxslərdən və Azərbaycan tayfalarını ən nüfuzlu əmirilərindən ibarət Dövlət Şurası-Ali-Məclis fəaliyyət göstərirdi. Bu şura 12 nəfərdən ibarət idi. Səfəvilər dövründə Azərbaycan ərazisi şah canişinləri-bəylərbəylilər tərəfindən idarə olunan vilayətlərə bölünmüşdür. Azərbaycanın XVIII əsrdə mövcud ictimai-siyasi vəziyyəti ilə tanış olduqda, bu dövrdə ölkənin ayrı-ayrı xanlıqlara parçalanması və bu xanlıqların öz aralarında tez-tez müharibələr aparılmasının şahidi oluruq. Azərbaycanda dövlət qulluğunun keçmişinə nəzər salarkən XIX əsrin əvvəllərindən Rusiyanın işğalı altına düşdükdən sonra tamamilə yeni bir mərhələ başladığını görürük. XIX əsrin əvvəllərində Rusiya tərəfindən zəbt edilən xanlıqlar ilk

vaxtlar əvvəlki idarə sistemlərini saxlasalar da get-gedə müstəqil hərəkət etmək imkanlarını tamamilə itirir, Rusiya generallarının tətbiq etdiyi komendant üsul-idarəsinə keçirdilər. Rusiya dövlətində dövlət qulluğunun tarixi zəngindir və bəzi rus alimlərinin iddia etdiklərinə görə, inqilaba qədərki Rusiyada dövlət qulluğu mükəmməl və təsirli olub, öz peşəkarlığı və səriştəliliyi cəhətdən Avropaya uyğunlaşdırılmışdı və Rusiyanın dövlət məmurları özlərinin Avropa həmkarları ilə rəqabət apara bilirdilər.

Azərbaycan cəmiyyətinin yüksək dairələrinin nümayəndələri çar hökumətindən bəzi siyasi güzəştlər almağa, o cümlədən özünüidarə orqanlarında milli burjuaziyanın iştirakına qoyulan məhdudiyyətləri ləğv etməyə ciddi səy göstərirdilər. 1918-ci il mayın 28-də Zaqafqaziya Demokratik Respublikası ləğv edilərək Tiflisdə (Gürcüstanın, Ermənistanın və Azərbaycanın) istiqlalıyyəti elan edildi. 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş AXC dövründə tamamilə yeni idarə üsulu yarandı. Şərqdə ilk parlamentli Respublika olan AXC dövlətin idarə olunmasının ən ali prinsiplərini tətbiq etmiş və nümunəvi idarəetmə forması yaratmışdır.

1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet idarəetmə formasının tətbiqi ilə diktatura rejimi yarandı. 1923-1924-cü illərdə N.Nərimanov Sovet Rusiyasının onları aldatdığını dərk etdi və Azərbaycanın düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün partiyanın Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosuna V.İ.Leninə və İ.Stalinə məktublarla müraciət etməyə başladı. Nərimanovun son illərə qədər Azərbaycan ictimaiyyətindən gizli saxlanılan "Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair" adlı məktubunda faktlar göstərilirdi. Nəriman Nərimanov həmin mətubunda göstərdi ki, Mikoyan, Mirzoyan, Sarkis, Orconikidze kimi üzdeñniraq partiya xadimlərinin yeritdiyi siyasət nəticəsində Azərbaycanlı kadrlar dövlət idarələrində qulluğa yaxın buraxılmırlar. Məsələn, 1974-cü ildə Bakı Sovetinin 500 nəfər üzvündən cəmi 200 nəfəri azərbaycanlıdır, Rəyasət Heyətində isə 10 nəfərdən 2-si, işlər idarəsində 26 nəfərdən 4-ü, kommunal təsərrüfat idarəsində 450 nəfərdən 20-si, su təchizatı şöbəsində 10 nəfərdən 1-i, səhiyyə şöbəsində 40 nəfərdən 2-si azərbaycanlıdır. Statistika şöbəsində 1 nəfərdə olsa azərbaycanlı yox idi, Xalq Təhsili şöbəsində 60 nəfərdən yalnız 7-si azərbaycanlı idi.

1923-1932-ci illərdə Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərliyində heç vaxt birinci şəxsin azərbaycanlı olmaması və S.M.Kirov kimi adamların respublikaya rəhbərlik etməsi nəticəsində milli kadrların sıxışdırılması davam edirdi. 1930-cu illərdə Azərbaycanda məhv edilən 300 mindən çox insanın əksəriyyəti ziyalılar idi. Həmin dövrdə 20 xalq komissarı, 52 rayon partiya komitəsi katibi, 34 rayon icraiyyə komitəsi sədri, 8 professor güllələnmiş və ya sürgün edilmişdi. Azərbaycandakı rəhbər vəzifələrdə ermənilərin geniş təşkil olunması o zaman ki, respublika rəhbərliyinin bağışlanılmaz səhvlərindən idi. Məsələn, 51 rayonun 38-də daxili işlər şöbələrinin rəis-

ləri erməni idi. Azərbaycan dövlət idarəçiliyində çalışan milli kadrların artması 50-ci illərdən sonra bir qədər yaxşılaşsa da, hələ də mərkəzin təsiri ilə burada qeyri-azərbaycanlılar rəhbər vəzifələrdə üstünlük təşkil edirdilər [6, s.35].

1969-cu ildə Cənab H.Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin rəhbərliyinə gəldikdən sonra bu sahədə ciddi işlər görülmüş, Azərbaycanda bir sıra yeni ali məktəblər açılmış, 1970-ci illərdə 3500-dən çox azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin 170-dən çox aparıcı ali məktəblərinə təhsil almağına göndərilmiş, respublikaya hərbi kadrların yetişdirilməsi üçün C.Naxçıvanski adına hərbi təhsil məktəbi açılmışdır. Xalq təsərrüfatında çalışan qulluqçuların sayı 1922-ci ildə 39 min, 1940-ci ildə 161 min, 1960-ci ildə 243 min, 1965-ci ildə 331 min, 1970-ci ildə 417 min, 1975-ci ildə 482 min, 1980-ci ildə 568 min, 1981-ci ildə isə 590 min nəfər olmuşdur.

Azərbaycanda dövlət qulluğunun müstəqillikdən əvvəlki dövrünün təhlili göstərir ki, bu sahədə müəyyən ənənələr və praktika formalaşmışdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlər Ulu öndər H.Əliyevin xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra əldə edilmişdir. Yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması dövlət idarəetmə sistemində də köklü islahatlar aparılmasını tələb etdiyindən Respublika Prezidentinin 1998-ci il 29 dekabr tarixli fərman ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət idarəçilik sistemində islahatlar aparılması üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Ulu öndər H.Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında hazırlanıb ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş yeni Konstitusiyadan sonra respublikanın, demək olar ki, bütün normativ hüquqi aktları yenidən qəbul edilmişdir. Bunlardan biri də 2000-ci il iyulun 21-də təsdiq edilmiş “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunudur. Bu qanunda Azərbaycanın dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq konkret surətdə bilavasitə dövlət qulluğu və dövlət qulluqçusu məfhumlarının nədən ibarət olduğu açıb göstərilmiş və dövlət qulluqçusunun hüquq və vəzifələri qanunvericilik yolu ilə təsbit edilmişdir.

Nəticə: Dövlət qulluğu haqqında qanunvericiliyin yaradılması və təkmilləşdirilməsi sahəsində Ümummilli liderimiz H.Əliyevin gördüyü misilsiz işləri onun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev tərəfindən ardıcıl davam etdirilir və “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun tam güc ilə işləməsi üçün real tədbirlər görülür. Dövlət qulluğu ilə əlaqədar qanunvericilik bazası günü-gündən təkmilləşdirilir. Azərbaycanda dövlət qulluğuna dair bütün normativ hüquqi aktların hazırlanmasında dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsindən istifadə olunmuş, bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən Avropa İttifaqının Dövlət Qulluğu sahəsində islahatların həyata keçirilməsi üzrə TACIS (Müstəqil Dövlətlər Birliyinə Texniki

Yardım-Avropa ittifaqının MDB ölkələrində islahatların sürətləndirilməsinə yardım məqsədi ilə həyata keçirdiyi proqram, proqram MDB ölkələrinə ötürülməsi üçün qrantlar verir) layihəsi çərçivəsində əməkdaşlığın böyük koməyi olmuşdur. Həmin layihənin dəstəyi ilə “Dövlət qulluğu məsələlərinə dair normativ hüquqi aktlar kitabı ilk dəfə kütləvi tirajla çap edilərək respublikanın bütün dövlət və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına paylanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - Bakı, 1998.
2. Çobanov R. Azərbaycanda müasir dövlət qulluğu modeli axtarışı. - Bakı, - 2004, s. 40-41-42-62-94-97-116.
3. Qobusnamə. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, - 1989.
4. İsmayılov S. “Dirçəliş-XXI əsr” jurnalı, fevral, 2004, №72, s.10-80-92
5. Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk “Siyasətnamə”. – Bakı: Elm, - 1987, - s. 12.
6. İsmayılov S. Azərbaycanda dövlət qulluğu ənənələri və onun müasir durumu. – Bakı, - 2004, - s. 356; s. 10-35.
7. Mustafayev R. Azərbaycan dövlətçiliyi: Özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. - Bakı, - 1995.
8. Azərbaycan XX əsrdə. II hissə, Statistika Komitəsi. – Bakı: Səda, - 2001.
9. İsmayılov Ş. Azərbaycan dövlət qulluğu və yeni əsrin tələbləri. - Bakı, - 2004.
10. Dövlət qulluğu məsələlərinə dair normativ hüquqi aktlar. - Bakı, - 2003.
11. Qəndilov S.T. Heydər Əliyev və dövlət idarəçiliyi, H.Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. - Bakı, - 2003.
12. Azdov E. Dövlət idarəetməsində islahatlar: nailiyyətlər, problemlər, perspektivlər. - Bakı, - 2005.
13. H.Əliyevin Azərbaycanda dövlət qurucusunun banisidir (mühazirələr toplusu). - Bakı, 2017.
14. Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, - 2001.
15. Azərbaycan Respublikası prezidentinin işlər idarəsi. Prezident kitabxanası Dövlət qulluğu (sənədlər toplusu). - Bakı, - 2018.
16. Dövlət qulluğu haqqında “Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə “Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. - Bakı, - 2018.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В ВЕДУЩИХ СТРАНАХ И АЗЕРБАЙДЖАНЕ (ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН)

З.К.АСГАРОВА

РЕЗЮМЕ

Закон Азербайджанской Республики «О государственной службе» является важным государственным документом. В новом веке она служит управлению нашей страной, дальнейшему укреплению нашей независимости, кадровой политике, обеспечивающей повышение благосостояния граждан страны, определению места государственных служащих в обществе, их прав и обязанностей. В каждой стране свой подход к организации государственной службы, подготовке государственных служащих. Оно

возникает из национального менталитета, культуры, истории, традиций, политического строя и многих других факторов этой страны.

Под руководством президента Гейдара Алиева Азербайджанская Республика присоединяется к международным договорам и конвенциям с целью совершенствования законодательства правового государства и стать достойным членом мировой цивилизации. Чтобы обеспечить светлое будущее своих граждан, Президент продолжает успешно работать во всех сферах жизни, в том числе и в государственном строительстве.

Ключевые слова: история и традиции государственности, государственная служба, государственное управление, взгляд на государственную службу в развитых странах, проблемы государственной службы в Азербайджане.

HISTORY OF CIVIL SERVICE DEVELOPMENT IN LEADING COUNTRIES AND AZERBAIJAN (PROVIDING CITIZENS' RIGHTS AND FREEDOMS)

Z.Q.ASGAROVA

SUMMARY

The Law of the Republic of Azerbaijan "On civil service" is an important state document. In the new century, it serves the management of our country, the further strengthening of our independence, the staffing policy that ensures the improvement of the welfare of ordinary citizens, the precise definition of the place of civil servants in society, their rights and duties. Each country has its own approach to organizing civil service, preparing civil servants. It arises from the national mentality, culture, history, traditions, political system and many other factors of that country

Under the leadership of Mr. Aliyev The Republic of Azerbaijan joins international treaties and conventions to improve the legislation of the legal state and become a worthy member of world civilization. In order to ensure the bright future of its citizens, the President continues to work successfully in all spheres of life, including state building.

Keywords: Statehood history and traditions, civil service, public administration, civil service in leading countries, civil service issues in Azerbaijan.

MÜNDƏRİCAT**HÜQUQ****Səmədova Ş.T.**

Azərbaycan Respublikasının cinayət məəcəlləsində preyardisiya:
olmaq və ya olmamaq? 5

Nəbiyev E.Q.

Qədim Azərbaycanda, eləcə də digər qədim Şərq ölkələrində siyasi axtarış,
kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin növləri kimi..... 19

Mehdiyev N.H., Qıbləliyeva A.E.

Gender bərabərliyi kontekstində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinin
bəzi hüquqi aspektləri 45

Qələndərli S.H.

İnsan alveri cinayəti ilə mübarizənin əsas hüquqi aspektləri 57

Qədimov V.A.

Hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin sistemində hərbi xidmət əleyhinə
olan cinayətlərin tövsifi xüsusiyyətləri 76

Səlimova L.K.

1915-ci ildə Türkiyədə baş verdiyi iddia edilən “erməni soyqırımı”nın
tanınması problemləri 93

Nağıyeva A.C.

Azlaşlılara və yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə qarşı törədilmiş seksual
xarakterli cinayətlərin problemləri 103

Həsənli N.M.

Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə
görə işçinin işgötürənə vurduğu ziyanın ödənilməsi qaydasının hüquqi
tənzimlənməsi..... 111

POLİTOLOGİYA**Abbasova G.Ə.**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətində geosiyasi amil..... 121

Əsgərova Z.Q.

Qabaqcıl ölkələrdə və Azərbaycanda dövlət qulluğunun inkişaf tarixi 129

PEDAQOGİKA

Hüseynova N.Z.

Fransada ali kitabxanaçılıq təhsilinin inkişaf xüsusiyyətləri..... 142

İQTİSADİYYAT

Şabiyeva (Cavanşirova) Z.Y.

Azərbaycan nümunəsində karbon emissiyalarının (CO₂) sağlamlığa bəzi təsirləri haqqında..... 150

СОДЕРЖАНИЕ

ПРАВО

Самедова Ш.Т.
Преюдиция в УК Азербайджанской Республики: быть или не быть? 5

Набиев Э.К.
Политический розыск, разведка и контрразведка как виды оперативно-розыскной деятельности в древнем Азербайджане, а также в странах древнего Востока..... 19

Мехтиев Н.Г., Киблалиева А.Э.
Некоторые правовые аспекты обеспечения экологической безопасности в контексте гендерного равенства 45

Каландарли С.Г.
Основные правовые аспекты борьбы с преступлениями в сфере торговли людьми 57

Гадимов В.А.
Особенности квалификации преступлений против военной службы в системе преступлений бездействия 76

Салимова Л.К.
Проблемы признания предполагаемого «геноцида армян», произошедшего в Турции в 1915 году 93

Нагиева А.Дж.
Проблемы сексуальных преступлений, совершаемых против малолетних и несовершеннолетних детей и несовершеннолетних 103

Гасанли Н.М.
Правовое регулирование порядка возмещения вреда, причиненного работником работодателю в соответствии с законодательством Азербайджанской Республики и Российской Федерации 111

ПОЛИТОЛОГИЯ

Аббасова Г.А.
Геополитический фактор во внешней политике Азербайджанской Демократической Республики 121

Асгарова З.К.
История развития государственной службы в ведущих странах и Азербайджане (обеспечение прав и свобод граждан) 129

ПЕДАГОГИКА

Гусейнова Н.З.

Особенности развития высшего библиотечного образования

во Франции 142

ЭКОНОМИКА

Шабиева З.Я. (Джаванширова)

О некоторых последствиях выбросов углекислого газа (CO₂)

на здоровье на примере Азербайджана 150

CONTENTS

LAW

Samadova Sh.T.

Prejudice in criminal code of Republic of Azerbaijan: to be or not to be? 5

Nabiyev E.Q.

As types of political search, intelligence, and intelligence operational-search activities in ancient Azerbaijan, as well as in other ancient Eastern countries..... 19

Mekhdiyev N.H., Qiblaliyeva A.E.

Some legal aspects of ensuring environmental security in the context of gender equality 45

Kalandarli S.G.

The main legal aspects of combating crimes in the field of human trafficking.....57

Gadimov V.A.

Characteristics of qualification of crimes against military service in the system of crimes of omission..... 76

Salimova L.K.

The problems of recognition of the alleged "armenian genocide" that took place in Turkey in 1915.....93

Nagiyeva A.J.

Problems of sexual crimes committed against young and minor children..... 103

Hasanli N.M.

Legal regulation of the procedure for compensation of harm caused by an employee to an employer in accordance with the legislation of the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation 111

POLITOLOGY

Abbasova G.A.

Geopolitical factor in the foreign policy of the Azerbaijan Democratic Republic..... 121

Asgarova Z.Q.

History of civil service development in leading countries and Azerbaijan (providing citizens' rights and freedoms)..... 129

PEDAGOGY

Huseynova N.Z.

Features of the development of higher librarianship education in France 142

ECONOMY

Shabiyeva (Cavanshirova) Z.Ya.

About some effects of carbon emissions (CO₂) on health
in the case of Azerbaijan..... 150

Redaktoru: *Məryəm Qədimova*

Korrektoru: *Solmaz Babaşova*

Kompüter tərtibçisi: *Azadə İmanova*

Çapa imzalanmışdır: 10.11.2024

Formatı: 70x100 1/16. Həcmi 10,5 ç.v. Sayı 100.

Bakı Dövlət Universitetinin Nəşr Evinə çap olunmuşdur.

AZ 1148, Bakı ş., ak. Z.Xəlilov küçəsi, 33.

Tel: (+99412) 538 87 39 / 538 50 16

e-mail: bdumetbee@gmail.com

www.bsu.edu.az